

Ewa Kubusiak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
ewa.kubusiak@uj.edu.pl

LEKSYKA PRZESTĘPCZA W TRYLOGII ŻŁODZIEJSKIEJ SERGIUSZA PIASECKIEGO

Słowa kluczowe: socjolekt przestępczy, Sergiusz Piasecki, trylogia przestępcza
Keywords: criminal sociolect, Sergiusz Piasecki, criminal trilogy

Informacje wstępne

Języki grup społecznych od lat stanowią ciekawy materiał badawczy, który nieustannie się zmienia i znacznie różni się od polszczyzny ogólnej. Są one przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, w tym także lingwistów, którzy stają przed nie lada wyzwaniem: jest nim rzetelne zebranie i opracowanie odpowiednich danych. Dla badacza jako dla osoby spoza grupy odmiany te przynajmniej na początku pozostają w znacznej mierze niezrozumiałe. Jednym ze sposobów, by odtajnić to, co jest zaszyfrowane i przeznaczone tylko dla wybranych, dla członków danej grupy, jest wniknięcie w środowisko używające danego języka. Dzięki ludziom, którzy tego dokonują, możemy zidentyfikować i opisać wiele zjawisk językowych – zwłaszcza w zakresie leksyki czy frazeologii – które pochodzą z tych odmian i które pozostały ślady w polszczyźnie.

Jedną z bardziej interesujących odmian naszego języka jest ta używana przez ludzi należących do półświatka przestępczego. Ulega ona ciągłym przeobrażeniom i w miarę upływu czasu jej stare wersje stają się coraz bardziej niezrozumiałe dla współczesnych użytkowników. Być może zapomniane zostałyby również przedwo-

jenny język przestępców z Kresów Wschodnich, gdyby w literaturze nie pojawił się Sergiusz Piasecki. Należał on do środowiska przestępczego i przeżywał przygody, o których napisał później w swojej „trylogii złodziejskiej”, posługując się socjolektem przestępczym. Język ten odgrywa podwójną rolę: z jednej strony uatrakcyjnia treść powieści, nadaje jej autentyczności i niepowtarzalnego klimatu, a z drugiej stanowi słownik „szemranego” środowiska przedwojennych przestępców.

Trylogia złodziejska, w której skład wchodzi trzy powieści: *Jabluszko* (Piasecki 1990a), *Spojrzą ją w okno* (Piasecki 1990b) i *Nikt nie da nam zbawienia* (Piasecki 1990c), opowiada o losach zawodowego złodzieja, Aleksandra Barana, oraz jego kolegów po fachu. Akcja toczy się w latach 1918–1919 w Mińsku Litewskim. We wstępie do trylogii Piasecki pisze, że Mińsk jako miasto przyfrontowe był skupiskiem złodziei „z najrozmaitszych dzielnic dawnego imperium rosyjskiego”, dlatego też wyrazy stosowane przez tamtejszych przestępców pochodzą z różnych regionów (Piasecki 1990a: 7). Chociaż Piasecki, pisząc powieści i używając w nich autentycznej dla tego okresu leksyki złodziejskiej, opierał się na własnych doświadczeniach z przeszłości, żadna z jego książek nie znalazła się w spisie źródeł *Słownika gwar przestępczych* Klemensa Stępniaaka z 2013 r., na co zwrócił uwagę Tadeusz Szerbowski (2018: 117).

We wstępie do „trylogii” Piasecki pisze:

Te trzy powieści [...] nie są amoralne. Może pewni ludzie pokuszą się, by nazwać je akademią przestępstw. W tym wypadku ja nazwę je akademią zwalczania przestępstw i przestępców zawodowych przez poznanie ich życia, zwyczajów, „filozofii”, „etyki” i metod pracy... Przestępcy zawodowi o „frajerach” wiedzą wszystko. „Frajerzy” o nich mało. Przestępcom moje książki są zbędne. Psychologów, kryminologów nauczą wiele (Piasecki 1990a: 7).

Wstęp pełni ważną funkcję w tej powieści. Autor wyjaśnia w nim czytelnikowi cel swojej książki oraz usprawiedliwia jej tematykę. Ponadto wciela się w rolę swego rodzaju przewodnika po leksyce złodziejskiej, choć zastrzega, że nie jest językoznawcą i nie specjalizuje się w znajomości tego socjolektu, ale zna go z autopsji (ibid.). Ciekawe, że Piasecki posługuje się leksyką złodziejską nie tylko w samej powieści, ale również we wstępie, czego przykładem w powyższym cytacie jest rzeczownik *frajer*. W dalszej części wprowadzenia do utworu autor wyjaśnia, że główni bohaterowie to postaci autentyczne, a „przygody w połowie rzeczywiste” (ibid.: 8). Pisze: „Jest tam sporo fantazji, lecz nie ma nic z próżni. Wszystko powstało z czegoś, co przeżyłem w więzieniach lub na wolności” (ibid.).

Warto w tym miejscu przyrzeć się postaci autora, którego przeszłość jest znacząca zarówno dla treści, jak i dla języka trzech książek.

Sergiusz Piasecki to pisarz urodzony w 1901 r. na Białorusi, wychowywany przez ojca Polaka w kulturze rosyjskiej. Od urodzenia znał tylko języki rosyjski i białoruski, z polszczyzną nie miał styczności aż do dwudziestego roku życia. Uczęszczał do rosyjskich szkół, jednak bardzo szybko zrezygnował z nauki na rzecz przestępczego

życia. Nie wszystkie rabunki i przemyty kończyły się sukcesem, toteż Piasecki zaczął w konsekwencji odbywać kary więzienne.

Ostatnim punktem, do jakiego trafił, było więzienie na Świętym Krzyżu. Wtedy właśnie zajął się literaturą. Impulsem do pisania stał się dla niego list od ojca, który zachęcił go do opowiadania „o ludziach mających oryginalne charaktery i przeżywających niezwykle przygody” (cyt. za: Polechoński 2000: 37).

W 1929 r. na Świętym Krzyżu Piasecki zaczął uczyć się języka polskiego, jego specyficznej, więziennej odmiany. Dostęp do literatury miał znikomy. Początkowo uczył tylko na podstawie „Wiadomości Literackich”, gdzie zwracał szczególną uwagę na budowę zdań. Zaczął pisać nieliczne wiersze, w końcu spod jego pióra wyszła pierwsza powieść, *Piąty etap*, fabularyzowany reportaż oparty na przygodach z czasów działalności wywiadowczej. Następnie w 1935 r. Piasecki napisał *Kochanka Wielkiej Niedźwiedzicy*, pamiętnikarską opowieść o przemytnikach.

Podczas drugiej wojny światowej początkujący pisarz służył w oddziałach Armii Krajowej, a w 1945 r., aby przeżyć, wybrał emigrację. Gdy przebywał na obczyźnie, we Włoszech, wydał tak zwaną „trylogię złodziejską”, którą napisał podczas wojny na Wileńszczyźnie. Następnie przeniósł się do Hastings w Wielkiej Brytanii, gdzie pracował i tworzył do końca swojego życia. Zmarł w 1964 r.¹

W powieściach Piaseckiego słownictwo przestępcze występuje nie tylko w dialogach, w rozmowach między bohaterami złodziejami. Pojawia się też w narracji, szczególnie w drugiej części trylogii, w której Piasecki, jak zdradził we wstępie, postanowił nie ograniczać się w użyciu języka środowiskowego. Pragnął wiernie przedstawić wspólnotę, posługującą się tym językiem, zgodnie z tym, w jaki sposób sam ją zapamiętał. Możliwe, że zadbanie o autentyczność przekazu było podstawowym celem pisarza. Fakt ten potwierdzają odautorskie wtrącenia do tekstu właściwego powieści, nie do końca trafione, jeśli chodzi o literackość utworu, natomiast przydatne w celu zrozumienia pewnych osobliwości środowiska przestępczego.

Utrwalenie języka w powieściach – jego funkcjonowanie w narracji oraz w wypowiedziach bohaterów – jest bardzo ciekawym zjawiskiem. Oprócz odmiany literackiej języka polskiego pojawia się u Piaseckiego autentyczny dialekt północnokresowy², w którym występują zapożyczenia z języków rosyjskiego i białoruskiego. Również specyficzny język środowiskowy – socjolekt złodziei – obecny na płaszczyźnie leksykalnej zawiera wiele elementów tego dialektu³.

-
- 1 Szczegółową biografię Sergiusza Piaseckiego przedstawili Krzysztof Polechoński (2000) i Ryszard Demel (2001).
 - 2 Jak pisze Zofia Kurzowa, „dialekt północnokresowy to odmiana języka ogólnego, odznaczająca się zespołem innowacji w rozwoju tego języka, wytworzonych w procesie asymilacyjnym do obcego substratu językowego, upowszechnionych w obrębie zbiorowości polskiej zamieszkującej etnicznie obce terytorium białoruskie i litewskie” (Kurzowa 2006: 74).
 - 3 O roli dialektu północnokresowego w kształtowaniu się socjolektu pisałam w innym artykule (por. Kubusiak 2018).

Termin *socjolekt* jest przedmiotem wielu językoznawczych i socjologicznych sporów, ugruntował się już jednak na dobre we współczesnych teoriach socjolingwistycznych dzięki Aleksandrowi Wilkonowi (1987) jako określenie na odmianę języka narodowego związaną z istnieniem jakiegoś środowiska lub grupy społecznej. Wilkoń, omawiając języki środowiskowe, zaznaczył, że granica pomiędzy profesjolektem a socjolektem jest nieostra, jednak przedstawił kryteria, które pozwalają zdefiniować socjolekt i odróżnić go od profesjolektu. Grupy społeczne, które porozumiewają się socjolektem, charakteryzują się: silnymi więzami wewnętrznymi (zawodowymi, kulturowymi, towarzyskimi), względną stabilnością, silnym poczuciem odrębności w stosunku do innych grup, ciągłością tradycji, częstotliwością kontaktów członków grupy nieograniczoną do kontaktów zawodowych⁴ (por. *ibid.*: 94).

Stanisław Milewski pisze, że socjolekty przestępcze rodziły się i kształtowały zawsze tam, gdzie skupiały się środowiska ludzi żyjących z kradzieży lub wykonujących inne podejrzone zajęcia. Historycy zauważają ich istnienie w różnych epokach i krajach, poczynając od średniowiecza. Zdaniem autora książki *Szemrane towarzystwo niegdysiejszej Warszawy*:

slangi przestępcze [...] nie były raczej tworzone jako konwencjonalne języki tajne [...]. Ich ezoteryczność brała się z tego, że grupy posługujące się na co dzień tym słownictwem żyły w dobrowolnej izolacji..., uprawiając przestępczy proceder, stawały się poza społeczeństwem [...] (Milewski 2009: 137–138).

Według S. Milewskiego środowiska przestępcze cementowała mentalność przejawiająca się w języku: negatywny, pogardliwy stosunek do „frajerów” i „psów” znajdował wyraz w nacechowanych emocjonalnie epitetach. Jak pisze dalej Milewski: „głównie ta barwa emocjonalna sprawia, że język złodziejski jest także nośnikiem wartości i wyobrażeń będących zaprzeczeniem społecznych norm etycznych” (*ibid.*).

Warto dodać, że w skład socjolektu złodziejskiego wchodziły zapożyczenia z języków obcych, m.in. z hebrajskiego, jidysz, niemieckiego, rosyjskiego, greckiego, ukraińskiego, łacińskiego, francuskiego (Uł: 47) oraz tureckiego (Reychman 1965: 154). Nie było ich jednak aż tak dużo, jak mogłoby się wydawać: najwięcej elementów leksykalnych pochodziło z polszczyzny, jak pisze Henryk Ułaszyn (Uł: 47). Agnieszka Małocha (1994: 136) dodaje, że zapożyczenia z języków obcych, czyli poniekąd odizolowanych od języka polskiego, sprzyjały kształtowaniu się socjolektu przestępczego jako odmiany niezrozumiałej przez społeczeństwo. Wiele elementów leksy-

4 Badania A. Wilkonii kontynuowali m.in.: Stanisław Grabias (1997), Tomasz Piekot (2008), Ewa Kołodziejek (2015). Zdaniem S. Grabiasa w każdym socjolekcie istnieją obok siebie (w różnym natężeniu) funkcje: profesjonalno-komunikatywna i ekspresywna. Badacz wyróżnił trzy zasady, które organizują słownictwo i różnicują socjolekty: 1) zawodowość, 2) tajność, 3) ekspresywność (Grabias 1997: 146). Ewa Kołodziejek wymieniła z kolei cechy odróżniające socjolekty od języka ogólnego i potocznego. Są to: nowość leksykalna i frazeologiczna, synonimy, tautonimy, metafory, dowcip językowy, zmienność leksyki, okazjonalizmy, indywidualizmy (Kołodziejek 2015: 18).

kalnych socjolektu przestępczego to tak zwane internacjonalizmy, to znaczy wyrazy wspólne wielu językom. Jest to świadectwo językowe przemieszczania się przestępców po różnych częściach Europy i wymiany elementów leksykalnych wchodzących w skład języka tej grupy społecznej. Internacjonalizmy występują nie tylko w polskiej odmianie socjolektu przestępczego, ale również np. w ukraińskiej czy rosyjskiej, o czym świadczą opracowanie *Argo w Ukraini* Oleksy Gorbacza (2006) oraz *Slovar' tûremno-lagerno-blatnogo żargona* (Bał'daev, Belko, Isupov 1992).

Analiza materiału

Podstawę materiałową badań stanowiły trzy tomy „trylogii złodziejskiej” S. Piaseckiego. Interesowały mnie wyrazy tekstowe, wyrażenia, zwroty należące do socjolektu przestępczego. Wydzieliłam 235 elementów językowych, które reprezentują następujące części mowy: rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, przysłówki, wyrażenia przyimkowe. Podczas ekscerpcji przykładów zwracałam uwagę na to, czy w bliższym lub dalszym otoczeniu leksykalno-składniowym występuje objaśnienie znaczenia elementu językowego. Ponadto rozpatrywałam, czy element językowy należy do warstwy przedmiotowej, obejmującej wypowiedzi bohaterów oraz trzecioosobową narrację, czy też do poziomu strategii nadawczo-odbiorczej tekstu (Labocha, Tutak 2005: 20), zwłaszcza do jego obudowy paratekstowej⁵ (Loewe 2007). Zgromadzoną leksykę złodziejską podzieliłam na grupy, korzystając z prób kategoryzacji Henryka Ułaszyna (Uł) i Macieja Raka (2016)⁶. Klasyfikacje zaproponowane przez tych dwóch badaczy obejmują swoją tematyką także słownictwo zaczerpnięte z powieści Piaseckiego. Objasnienia znaczeń rekonstruowałam na podstawie kontekstu powieściowego. Wielokrotnie, gdy było to możliwe, uwzględniałam „definicje” stworzone przez S. Piaseckiego, zawarte w odautorskim paratekście oraz w samych powieściach. Zebrany materiał zestawiałam z opracowaniami leksykograficznymi: Seweryna Udzieli (*Żargon złodziejski we Lwowie*, 1892 r., za: Rak 2016, dalej: Ud), Antoniego Kurki (*Słownik mowy złodziejskiej*, 1899 r., dalej: K), Karola Estreichera (*Szwargot więzienny*, 1903 r., dalej: E), Wiktora Ludwikowskiego i Henryka Walczaka (*Żargon mowy przestępców „Blatna muzyka”*, 1922 r., dalej: LW) oraz Henryka Ułaszyna (*Język złodziejski*, 1951 r., dalej: Uł). Opracowania leksykograficzne pochodzą z lat 1892–1951. Zdecydowałam się na uwzględnienie wymienionych słowników dlatego, że czas ich publikacji odpowiada czasowi akcji powieści oraz życia S. Piaseckiego.

5 Chodzi o takie elementy paratekstowe, jak: wstęp, odautorskie słowniki zamieszczone na końcu każdej powieści oraz przypisy pochodzące od autora.

6 Maciej Rak (2016: 136) w przypisie 3 odnotował, że siatkę pól leksykalnych nazw złodziei z monografii H. Ułaszyna zrekonstruował S. Grabias (1997, 2010). Odpowiada ona materiałowi leksykalnemu zebranemu przeze mnie na podstawie powieści Piaseckiego.

Analiza materiału polegała na wymienieniu i przyporządkowaniu do poszczególnych kategorii hasła wraz z ich znaczeniem. Odpowiednimi skrótami zostały opatrzone potwierdzenie hasła i jego znaczenia przez słowniki. Pogrubioną czcionką oznaczono te hasła, które występują tylko u Piaseckiego i ich znaczenie nie jest poświadczane w opracowaniach leksykograficznych.

Wydzieliłam następujące kategorie:

Nazwy osób:

1. Złodzieje:

a) określenia złodziei, czyli synonimy słowa „złodziej”:

blatny LW 13⁷, K 8, Uł 59, E 40, *blatniak* LW 13, K 8, Uł 59, E 40, *chapun*, *farmazon*, *fartowiec* LW 24, Uł 32, *fartowy* LW 24, Uł 32, *firmowy*, *grojse ganef* Uł 32, *swój* LW 67, Uł 32, *woryga*, *żygan* ‘złodziej’;

b) typy złodziei ze względu na sposoby dokonywania rabunków:

aferzysta (*aferzystka*) ‘złodziej uczestniczący w aferach’; *chipisznik* (*chipisznica*), *doliniarz* (*doliniara*) Ud 135, E 46, LW 21, Uł 33, K 10 ‘złodziej kieszonkowy’; *giganciarz* ‘złodziej pracujący w kilku specjalnościach naraz’; *grandziarz* LW 28 ‘złodziej dokonujący napadu rabunkowego’; *hołociarz/połociarz* LW 30, Uł 33 ‘złodziej trzody’; *klawisznik* LW 37, E 58, Uł 34 ‘złodziej włamujący się do mieszkań za pomocą narzędzi’; *potokarz* LW 59, Uł 33, K 20, E 113 ‘złodziej okradający wozy’; *puddlarz* LW 60, Uł 33 ‘złodziej okradający sejfy’; *skokier* LW 63, Uł 33 ‘złodziej okradający mieszkania’; *styrocznik* ‘złodziej okradający podczas gry w karty’; *szopenfeldziarz* (*szopenfeldziara*) LW 69, K 24, Uł 33 ‘złodziej okradający sklepy’; *sznifer/szniferz* LW 68, Uł 34 ‘złodziej okradający mieszkania w nocy’; *torbochwat* ‘złodziej kradnący torby na ulicy, zwykle ko-bietom’; *tufciarz* ‘oszust targowy’.

2. Ludzie, którzy współpracują ze złodziejami:

czarnogieldziarz, *paser* (*paserka*) K 24, E 70, LW 55 ‘osoba sprzedająca nielegalnie kradzione przedmioty’; *meliniarz* (*meliniara*) LW 47 ‘właściciel meliny’; *reks*, *ścianka* LW 62, E 76, K 21, Uł 40, *świeca* LW 67, Uł 34, *tucer* (*tucerka*) LW 73, Uł 34 ‘osoba stojąca na czatach’.

3. Ofiary złodziei:

balon, *dzwon*, *fiej* LW 24, *frajer* (*frajerka*) E 49, K 49, LW 25, *gad*, *harłapan*, *karaś*, *luj*, *szkop*, *szpaniuga* ‘człowiek, który nie jest złodziejem’; *cham* LW 17, *żłob* LW 79 ‘chłop’; *chuligan* ‘rozrabiaka, który nie jest złodziejem’; *ciepły*, do-

7 Liczby przy skrótach oznaczają numery stron.

lator (dolatorka) LW 21 ‘osoba okradana’; *szamtrapa* ‘ludzie z marginesu społecznego’; *szmaciarz* ‘osoba pogardzana przez złodziei’; *szpagat* ‘inteligent’.

4. Przeciwnicy złodziei:

barbos, pies LW 56, Uł 39 ‘policjant’; *hint* LW 30, Uł 39, *legawy*⁸ LW 43, Uł 39, *męta/menta* E 66, LW 47, K 17, Uł 39 ‘policjant, dozorca’; *moser* LW 48, Uł 39, ‘dozorca’; *kapuś* LW 34, K 14, Uł 42, E 56 ‘donosiciel’.

5. Kobiety⁹:

dryzda LW 21 ‘dziewczyna (obraźliwie)’; *dziewczynka* ‘ prostytutka’; *ksiuta, marucha* LW 46, Uł 32, *szmara* LW 68, Uł 32, *wydra* ‘kobieta’; *lafirynda, szlucka, ścierka* LW 62 ‘kobieta (obraźliwie)’; *szyksa* ‘ładna dziewczyna’.

6. Inne:

chabal LW 91, E 43 ‘kawaler’; *wystawny* LW 51, Uł 41 ‘osoba ukrywająca się przed policją’; *żminda* ‘skąpy człowiek’.

Grupy złodziejskie:

chewra LW 17, K 9, Uł 49, *ferajna* LW 24, *sitwa* LW 63, Uł 40 ‘grupa złodziejska’.

Przedmioty:

1. Rzeczy ukradzione:

awantyż, barachło LW 12, Uł 35, *facjenta* LW 23, E 47, K 10, Uł 35, *majdan* LW 45, Uł 35 ‘nieokreślone rzeczy ukradzione’; *cebula* LW 16, E 45, Uł 36, K 9, *bimber* LW 13, Uł 36 ‘zegarek’; *blit* LW 14, Uł 35 ‘złoto’; *ciuchy* LW 18, E 44, Uł 36, *szmokty* ‘ubrania’; *kuś* LW 42, Uł 35 ‘przedmioty o dużej wartości’; *pa-jęczyna* LW 54, E 70, K 19, Uł 36 ‘bielizna’; *sarmak* ‘pieniądze’; *szkielko* LW 68, Uł 35 ‘brylanty’.

2. Narzędzia:

mesel, statki LW 66, Uł 39, *szaber* LW 67, E 80, K 23, Uł 38, *szpilard, szperak (szpyrak)* LW 69, K 24, Uł 39, E 82, *wierówka, wytrych* LW 66, K 24, Uł 38, *żaba* LW 79 ‘narzędzie służące do włamywania’; *siedemdziesiąt siedem rzeczy* ‘narzędzia służące do włamywania, ogólnie’; *pietruwa* LW 56, E 71, K 20, Uł 40 ‘kłódka’.

8 Jako słownikowe potwierdzenie danego hasła potraktowałam również tzw. dublety formalne (za: Uł: 39–40) – hasła, które w słowniku przyjmują nieco inną postać (występuje w nich alternacja samogłoskowa lub spółgłoskowa), ale znaczenie jest to samo, co u Piaseckiego, np. *legawy* – *ligawy*, *kierny* – *kirny*, *tucer* – *tycer*, *dryzda* – *dryrda*.

9 Zdecydowałam się wydzielić tę kategorię ze względu na to, że kobiety odgrywają istotną rolę w życiu powieściowych bohaterów.

3. Broń:

komin LW 39, *kopyto* LW 40, *spluwa* LW 65, E 79 ‘rewolwer’.

4. Inne:

bibuła ‘gazeta’; *gryps* LW 28, E 52, K 12 ‘list, notatka, tajna wiadomość z więzienia’; *hamira/hamiza/hamita* ‘wódka’; *kluft* LW 38, Uł 36 ‘ubranie’; *ksiba* LW 41, K 16, Uł 50 ‘list’; *lipa* ‘podróbka, sfałszowany przedmiot lub dokument’; *potok* LW 59, E 73, K 20 ‘wóz’; *pudło* LW 60, Uł 36 ‘sejf, kasa’; *skoki* LW 63, E 78, Uł 36 ‘buty’; *wstążki* ‘zniszczone ubranie’.

Części ciała:

finfa, *kinol* LW 36, E 57 ‘nos’; *graba* LW 28, E 51, K 11 ‘ręka’; *japa*, *micha* ‘twarz’; *pedały* ‘nogi’; *sagan* ‘pośladki’.

Typy rabunków:

afera ‘poważny rabunek, często z negatywnymi konsekwencjami’; *chipisz*, *dolina* LW 21, K 10, E 46, Uł 37, *szyrma* LW 71, Uł 33 ‘kradzież kieszonkowa’; *gastroła* ‘kradzież podczas wyjazdu’; *granda* LW 28, E 51, Uł 38, *stopka* ‘napad rabunkowy’; *mojka* LW 48, Uł 37 ‘kradzież’; *potokarstwo* LW 50, Uł 37 ‘okradanie wozów’; *robota* LW 61, *praca* ‘okradanie’; *robota na fotografa*, *na gut morgen* LW 99, Uł 33, *na dzień dobry* LW 99, Uł 37 ‘kradzież palt z mieszkań o poranku’; *na kabar* ‘włamanie się przez piwnicę lub strych’; *na kluczyk* Uł 38 ‘okradanie mieszkania, gdy nie ma w nim właściciela’; *na maszynkę* ‘oszukanie ofiary poprzez rzekome demonstracje maszynki do mnożenia pieniędzy, w efekcie kradzież pieniędzy’; *na sobaczkę* ‘uśpienie ofiary w celach rabunkowych’; *na wuja* ‘udawanie dalekiego krewnego ofiary w celu wywołania zamieszania po to, aby ją okraść’, „w czerwone i czarne” ‘oszustwo podczas gry karcianej w „czerwone i czarne”’; *skok* LW 63, E 78, K 22, Uł 37 ‘okradanie mieszkania’; *sznif* LW 68, Uł 37, E 81 ‘okradanie mieszkania w nocy’; *szop/szopenfeld* LW 69, Uł 37 ‘kradzież sklepowa’.

Miejsca:**1. Kryjówki złodziei:**

chaza E 43 ‘dom, chata’; *chutor*, *melina* LW 47, Uł 37 ‘mieszkanie, dom’; *spelunka*, *truszczoba* ‘knajpa, w której złodzieje załatwiają swoje interesy i porachunki’.

2. Inne:

kicz LW 35, Uł 41 ‘więzienie’; *łokciówka* ‘sklep z materiałami’; *pająk* LW 54, E 70, Uł 37 ‘sklep’.

Działania:**1. Określenia kradzieży:**

chapnąć, zatyryć/zatyrać ‘ukraść’; *blatować* LW 14, *myć* LW 73, *operować, rąbać, robić* LW 61 ‘kraść’; *robić wydrę* ‘kraść dużo, z sukcesem’; *zahamać* ‘ukraść część łupów współnikowi’; *chodzić po szyrmie* LW 71, Uł 33 ‘kraść z kieszeni’; *obrabiać* LW 54, *brać (np. na wuja)* LW 76, *uprawiać (np. dolinę)* ‘okradać, często za pomocą określonego sposobu’.

2. Określenia ucieczki:

dawać gwinta, drałować, drapać, drefić, nogować, piętować, plitować LW 57, K 20, Uł 41, E 100, *urywać* LW 61, Uł 41, *zwiewać* LW 74, Uł 41 ‘uciekać’.

3. Określenia stania na warcie:

być świecą LW 67, *cynkować/stać na cynku* LW 49, Uł 40, *stać na lipku* LW 50, Uł 40, *stać na stromie* Uł 34 ‘stać na warcie’.

4. Określenia uprzedzania o niebezpieczeństwie:

dać abcyng LW 10, Uł 40, *dać cynk* LW 19, *dać zeks* LW 78, Uł 40 ‘uprzedzić o niebezpieczeństwie’.

5. Pozostałe działania związane z fachem złodziejskim:

kitować (nakitować/zakitować) LW 77, K 14, E 57 ‘umierać’; *magłować* ‘przekonywać do czegoś, kłamać’; *melinować się* LW 47 ‘ukrywać się w melinie’; *nadać, sypnąć* LW 67, K 26, Uł 40 ‘donieść’; *nadać* LW 49, *wystawiać robotę* LW 31, Uł 39 ‘przekazać komuś kradzież’; *obłowić się* LW 52, E 98 ‘wiele zyskać na kradzieży’; *opylić* ‘sprzedać kradziony towar’; *położyć, wkrochmalić się* ‘dać się złapać’; *pruć* LW 57, E 100 ‘strzelać’; *przyszyć sprawę* ‘oskarżyć bez dowodów’; *pućować się* LW 60 ‘przyznawać się’; *wsypać się* Uł 40 ‘przypadkowo się ujawnić’.

6. Inne:

bajzować, glamać, stukać, trajłować LW 72, *trzezać* ‘mówić’; *bujać* ‘kłamać’; *chodzić na pikietę* ‘świadczyć usługi seksualne na ulicy’; *kiernąć* K 14, Ud 140, E 88, LW 36 ‘napić się, najczęściej wódki’; *kimać* LW 36, Ud 142, E 93, K 14, Uł 54 ‘spać’; *podwalać się* ‘nachalnie podrywać kogoś’; *puszczać dymy* ‘podrywać kogoś’; *rozpuścić chody* ‘iść’; *spartolić* ‘zepsuć’; *szmajdnąć* ‘uderzyć’; *wyżwirzyć się* ‘odwrócić się’; *zajechać, zalakować* ‘uderzyć’; *zapychać, pruć* LW 59, E 101, Uł 41 ‘iść’; *związać* ‘złapać’.

Nazwy określające:

cytrynowy ‘smutny’; *kierny* K 14, Ud 140, E 111, LW 36 ‘pijany’; *starowny* ‘ładny, dobrze zbudowany’; *trefny* ‘kradziony’; *do luzu* ‘złe’; *klawo* LW 37, K 15, E 112, Ud 141 ‘dobrze’; *na wytysz* LW 51 ‘jawnie, otwarcie’; *na zycher* ‘na pewno’; *pod hajrem / pod chajrem* ‘słowo honoru’.

Pozostałe hasła¹⁰:

chabar ‘łapówka’; *chipisz* LW 30 ‘przeszukanie’; *dintojra* ‘sąd złodziejski’; *dola* LW 21 ‘część z podziału zdobyty przypadająca na jedną osobę’; *jus* ‘zwierzęta domowe (bydło)’; *glik* ‘szczęście’; *mortus* LW 48 ‘brak pieniędzy’; *poruta* LW 58, Uł 40 ‘nieprzyjemna sytuacja’; *skower* LW 64 ‘pies’; *szocher* ‘niebezpieczeństwo’; *szwindel* E 82 ‘oszustwo’; *wierchówka/wierzchówka* ‘kieszenie zewnętrzne’; *wsypa* ‘ujawnienie działalności przestępczej’.

Potwierdzenie autentyczności materiału pochodzącego z powieści S. Piaseckiego *Jabłuszko, Spojrzę ja w okno* i *Nikt nie da nam zbawienia* można znaleźć w wymienionych wcześniej opracowaniach leksykograficznych. Jednak nie wszystkie hasła znajdują swoje poświadczenie w słownikach. Co więcej, podane w słownikach definicje niektórych leksemów różnią się od ich znaczeń utrwalonych w powieści¹¹ – w takich sytuacjach nie uznawałam hasła występującego w słowniku za poświadczenie leksemu z trylogii złodziejskiej. Znaczenie musiało być tożsame z powieściowym lub do niego zbliżone. W poniższej tabeli zestawiałam wartości liczbowe i procentowe hasel poświadczonych oraz niepoświadczonych w słownikach wraz z podziałem na kategorie.

Nazwa zbioru	Łączna liczba hasel w zbiorze	Hasła poświadczone w słownikach	Hasła występujące tylko u Piaseckiego
Określenia złodziei, czyli synonimy słowa „złodziej”	12	6 (50,00%)	6 (50,00%)
Typy złodziei ze względu na sposoby dokonywania rabunków	15	10 (66,67%)	5 (33,33%)
Ludzie, którzy współpracują ze złodziejami	7	5 (71,43%)	2 (28,57%)
Ofiary złodziei	18	5 (27,78%)	13 (72,22%)
Przeciwnicy złodziei	7	6 (85,71%)	1 (14,29%)

¹⁰ Leksemy zebrane w tej kategorii nie mieszczą się w innych wydzielonych przeze mnie grupach.

¹¹ Jako przykład może posłużyć leksem *pająk*: w powieści, w słowniku Piaseckiego oraz u Ludwиковskiego i Walczaka jest to ‘sklep’, natomiast pozostałe opracowania podają znaczenia takie jak: ‘żołnierz policyjny’, ‘policjant’, ‘dozorca więzień’, ‘tłumok’, ‘tkacz’, ‘koszula’. Trzy ostatnie znaczenia miałyby wiele wspólnego z *pajęczyną*, czyli ‘bielizną’.

Nazwa zbioru	Łączna liczba haseł w zbiorze	Hasła poświadczonyne w słownikach	Hasła występujące tylko u Piaseckiego
Kobiety	10	4 (40,00%)	6 (60,00%)
Inne osoby	3	2 (66,67%)	1 (33,33%)
Grupy złodziejskie	3	3 (100,00%)	0 (0,00%)
Rzeczy ukradzione	13	10 (76,92%)	3 (23,08%)
Narzędzia	10	6 (60,00%)	4 (40,00%)
Broń	3	3 (100,00%)	0 (0,00%)
Inne przedmioty	10	6 (60,00%)	4 (40,00%)
Części ciała	7	2 (28,57%)	5 (71,43%)
Typy rabunków	23	12 (52,17%)	11 (47,83%)
Kryjówki złodziei	5	2 (40,00%)	3 (60,00%)
Inne miejsca	3	2 (66,67%)	1 (33,33%)
Określenia kradzieży	13	6 (46,15%)	7 (53,85%)
Określenia ucieczki	9	3 (33,33%)	6 (66,67%)
Określenia stania na warcie	4	4 (100,00%)	0 (0,00%)
Określenia uprzedzania o niebezpieczeństwie	3	3 (100,00%)	0 (0,00%)
Pozostałe działania związane z fachem złodziejskim	15	9 (60,00%)	6 (40,00%)
Inne działania	20	4 (20,00%)	16 (80,00%)
Nazwy określające	9	3 (33,33%)	6 (66,67%)
Pozostałe hasła	13	6 (46,15%)	7 (53,85%)
Ogółem	235	122 (51,91%)	113 (48,09%)

Na podstawie przedstawionych danych możemy stwierdzić, że największy rozdzźwięk między liczbą haseł poświadczonych w słownikach a niepoświadczonych¹² występuje w kategoriach: ludzie, którzy współpracują ze złodziejami, przeciwnicy złodziei, grupy złodziejskie, rzeczy ukradzione, broń, określenia stania na warcie, określenia uprzedzania o niebezpieczeństwie (na korzyść haseł poświadczonych w słownikach) oraz: ofiary złodziei, części ciała, inne działania (na korzyść haseł występujących tylko u Piaseckiego). W pozostałych kategoriach liczba haseł poświadczonych i niepoświadczonych jest podobna. Ogółem potwierdzonych haseł jest 122 (51,91%), a niepotwierdzonych 113 (48,09%).

12 Biorę pod uwagę różnicę około czterdziestu (i więcej) punktów procentowych.

Podsumowanie

Zestawienie w tabeli pokazuje, że ponad połowa haseł z „trylogii złodziejskiej” została odnotowana w opracowaniach leksykograficznych, począwszy od *Żargonu złodziejskiego we Lwowie* S. Udzieli z 1892 r., skończywszy na *Języku złodziejskim* H. Ułaszyna z 1951 r. Warto zwrócić uwagę na to, że aż 113 haseł (48,09%) występuje wyłącznie w „trylogii złodziejskiej”¹³ – hasła te nie pojawiają się w wybranych przede mnie opracowaniach leksykograficznych. Można zatem potraktować *Jabłuszko*, *Spojrzą ją w okno* i *Nikt nie da nam zbawienia* jako nowe źródło poznania wyrazów socjolektu przestępczego, które wcześniej nie zostały utrwalone¹⁴, a Piaseckiego – jako znawcę środowiska złodziei, którego był członkiem, oraz języka, jakim to środowisko się posługiwało.

Największą liczbę potwierdzonych haseł można odnaleźć w słowniku W. Ludwikowskiego i H. Walczaka *Żargon mowy przestępców „Blatna muzyka”* z 1922 r. – jest ich 111. Stanowi to ponad 90% poświadczonych wyrazów. W rzeczywistości praca Ludwikowskiego i Walczaka to najbogatsze opracowanie socjolektu przestępczego.

Ciekawe jest to, że w słownikach pojawiają się różne warianty tych samych leksemów z alternacjami spółgłoskowymi (*kirzyć – chirzyć, kipisz – chipisz*) i samogłoskowymi (*cebula – cybula, wytysz – witysz*). Z jednej strony może to świadczyć o różnicowaniu regionalnym, z drugiej o tym, że socjolekt złodziejski był językiem mówionym, a następnie zapisanym tak, jak poszczególni badacze dany leksem usłyszeli. Taka sytuacja może także ukazywać proces adaptowania danych leksemów z obcych języków, tak jak w przypadku *ksiwe – ksywa* lub *szorie passer – paser*.

*

Analiza socjolektu przestępczego na podstawie „trylogii złodziejskiej” S. Piaseckiego okazuje się bardzo ciekawym zagadnieniem badawczym. Pozwala na wszechstronną charakterystykę środowiska przestępczego i na pełniejsze zrozumienie mechanizmów, które nim rządzą. Autentyczność mowy złodziejskiej zawartej w dziełach, a potwierdzonej przez opracowania leksykograficzne z przełomu XIX i XX w., w dużej mierze decyduje o wyjątkowości tych utworów.

13 Podczas analizy te hasła oznaczałam pismem pogrubionym.

14 Na przykład T. Szerbowski (2018: 19–20) traktuje „trylogię złodziejską” jako nowe źródło haseł slangu złodziejskiego. Ponadto część haseł niepoświadczonych w wybranych przede mnie do analizy słownikach znajduje się w innych (najczęściej późniejszych) polskich lub obcojęzycznych opracowaniach socjolektu przestępczego, por. m.in. Stępnia 1986, 2013; Bał’daev, Belko, Isupov 1992; Gorbacz 2006; Milewski 2009; Skarżyński 2015; Nevzorova-Kmech 2018.

Źródła

- E: K. Estreicher, *Szwargot więzienny*, Kraków – Warszawa 1903.
 K: A. Kurka, *Słownik mowy złodziejskiej*, wyd. 2 zm. i rozsz., Lwów 1899.
 LW: *Żargon mowy przestępców „Blatna muzyka”: ogólny zbiór słów gwary złodziejskiej*, oprac. W. Ludwikowski, H. Walczak, Warszawa 1922.
 PIASECKI S., 1990a, *Jablusko*, Wrocław.
 PIASECKI S., 1990b, *Spojrzę ja w okno*, Warszawa.
 PIASECKI S., 1990c, *Nikt nie da nam zbawienia*, Warszawa.
 Ud: S. Udziela, 1892, *Żargon złodziejski we Lwowie*, za: M. RAK, *Kilka uwag o socjolekcie przestępczym polszczyzny przedwojennego Lwowa*, „Socjolingwistyka” XXX, 2016, s. 133–145.
 UŁ: H. Ułaszyn, *Język złodziejski*, „Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału I”, nr 11, Łódź 1951.

Literatura

- BAL’DAEV D.S., BELKO V.K., ISUPOV I.M. (red.), 1992, *Slovar’ tûremno-lagerno-blatnogo żargona*, Moskwa.
 DEMEL R., 2001, *Sergiusz Piasecki (1901–1964): życie i twórczość*, Warszawa.
 GORBACZ O., 2006, *Argo v Ukraïni*, Lviv.
 GRABIAS S., 1997, *Język w zachowaniach społecznych*, wyd. 2 popr., Lublin.
 GRABIAS S., 2010, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. 3, Lublin, s. 235–253.
 KOŁODZIEJEK E., 2015, *Człowiek i świat w języku subkultur*, wyd. 2 zm., „Rozprawy i Studia – Uniwersytet Szczeciński”, t. 901, Szczecin.
 KUBUSIAK E., 2018, *Sergiusz Piasecki – człowiek pogranicza i jego język (na podstawie powieści Kochanek Wielkiej Niedźwiedzicy)*, [w:] R. Lipelt (red.), *Na pograniczach: o stosunkach społecznych i kulturowych*, „Na Pograniczach Kultur i Narodów”, t. 10, Sanok, s. 39–55.
 KURZOWA Z., 2006, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Kraków.
 LABOCHA J., TUTAK K., 2005, *Podstawy analizy składniowej wypowiedzeń*, „Język, Tekst, Komunikacja”, Kraków.
 LOEWE I., 2007, *Gatunki paratekstowe w komunikacji medialnej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2513, Katowice.
 MAŁOCHA A., 1994, *Żydowskie zapożyczenia leksykalne w socjolekcie przestępczym*, [w:] J. Anusiewicz, B. Siciński (red.), *Języki subkultur*, „Język a Kultura”, t. 10, Wrocław, s. 135–170.
 MILEWSKI S., 2009, *Szemrane towarzystwo niegdysiejszej Warszawy*, Warszawa.
 NEVZOROVA-KMECH E., 2018, *Blatna muzyka („Żargon mowy przestępców”) F.V. Trachtenberga i Żargon mowy przestępców. „Blatna muzyka”. Ogólny zbiór słów gwary złodziejskiej W. Ludwikowskiego i H. Walczaka (analiza porównawcza)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica” 15, s. 63–79, [on-line:] <https://doi.org/10.18778/1731-8025.15.08>.
 PIEKOT T., 2008, *Język w grupie społecznej: wprowadzenie do analizy socjolektu*, Wałbrzych.

- POLECHOŃSKI K., 2000, *Żywot człowieka uzbrojonego: biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa – Wrocław.
- RAK M., 2016, *Kilka uwag o socjolekcie przestępczym polszczyzny przedwojennego Lwowa*, „Socjolingwistyka” XXX, s. 133–145.
- REYCHMAN J., 1965, *Zapożyczenia tureckie w polskiej gwarze złodziejskiej*, „Język Polski” XLV, s. 154–163.
- SKARŻYŃSKI M., 2015, *Rosyjskie липа, липовый i polskie lipa, lipny*, „LingVaria” nr 10 (19), s. 195–204, [on-line:] <https://doi.org/10.12797/LV.10.2015.19.13>.
- STĘPNIAK K., 1986, *Słownik gwar środowisk dewiacyjnych*, Warszawa.
- STĘPNIAK K., 2013, *Słownik gwar przestępczych*, Kraków.
- SZCZERBOWSKI T., 2018, *Polskie i rosyjskie słownictwo slangowe*, „Prace Monograficzne – Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie”, nr 869, Kraków.
- WILKOŃ A., 1987, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 865, Katowice.

Criminal Sociolect in *The Criminal Trilogy* by Sergiusz Piasecki Summary

The author of the article aims at reconstructing the criminal sociolect of the North-Eastern Borderlands in 1918-1919, based on *The Criminal Trilogy* by Sergiusz Piasecki. The plot of the novels takes place in Minsk Litewski, which, at that time, was full of thieves from all regions of Poland. In the novels, Piasecki recreated the sociolect of thieves living in the North-Eastern Borderlands, using the authentic criminal lexis. The authenticity of this sociolect is confirmed both by the materials provided by Piasecki himself (preface, footnotes and vocabulary of thieves' language) and by their comparison with other lexicographic scientific descriptions concerning criminal vocabulary from the first half of the twentieth century.